Batı Klasikleri

İLİMLER VE SANATLAR HAKKINDA

NUTUK

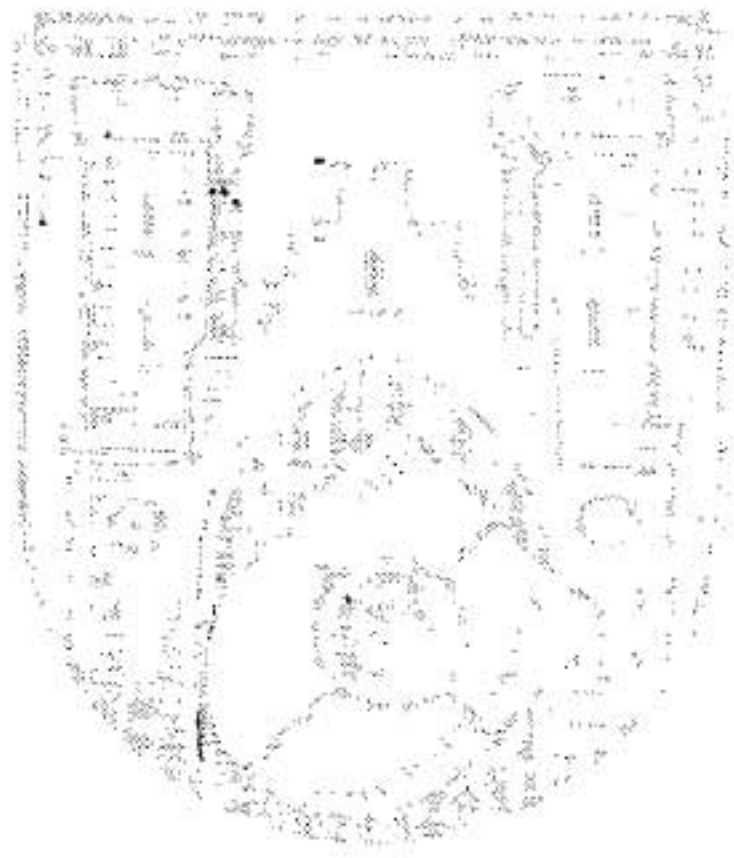
J. J. Rousseau

M.E.B.

M.E.
B.

MEB YAYINLARI

BATI KLASİKLERİ

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI : 1122
BİLİM VE KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 250
Batı Klasikleri : 50

Kitabın adı
İLİMLER VE SANATLAR
HAKKINDA NUTUK
Yayın kodu
89.34.Y.0002.433
ISBN 975.11.0032-1
Baskı yılı
1989
Baskı adedi
20.000
Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
25.5.1988 tarih ve 4586 sayılı yazıları ile
ikinci defa 20.000 adet basılması uygun görülmüş,
birinci parti olarak 5.000 adet basılmıştır.

Batı Klasikleri

İLİMLER VE SANATLAR HAKKINDA NUTUK

I

J. - J, Rousseau

Çeviren
SABAHATTİN EYÜBOĞLU

M.E.B.

İstanbul 1989

İLİMLER VE SANATLAR HAKKINDA
NUTUK

BİRKAÇ SÖZ(1)

Şöhret nedir ki? İşte ben şöhretimi şu zavallı esere borçluyum. Bana bir mükâfat kazandırmış ve adımı tanıttırmış olan bu eser, nihayet orta halli bir yazıdır; hattâ diyebilirim ki bu kitabın(2) en zayıf parçalarından biridir. Bu ilk yazı yalnız değeri kadar rağbet görmüş olsaydı onu yazan adam nice felâketlerden kurtulmuş olurdu. Fakat lâyık olmadan kazandığım bu şerefin beni sonradan bu şereften daha haksız bir nikbete sürüklemesi mukaddermiş.

---

(1) Bu nutuk Dijon Akademisinin 1749 da ortaya koyduğu şu müsabaka sualine cevap olarak yazılmış ve birinciliği kazanmıştır: İlimlerin ve sanatların ihyası ahlâkın düzelmesine yardım etmiş midir? Rousseau bu suale yalnız meşhur nutku ile değil bütün hayatı ve eserleriyle hayır cevabını vermiştir. Nutkun ehemmiyeti Rousseau'nun muharrirlik hayatında bir hareket noktası oluşu ve eserlerindeki başlıca tezi hulâsa edişidir. Rouseau ölünciye kadar bu nutuktaki fikirlere sadık kalmış ve bütün eserleri âdeta aynı fikirlerin tevsi ve ispatı için yazılmıştır. Rousseau'nun tezi ne kadar garip görünürse görünsün hâlâ bugün bile kuvvet ve tazeliğini muhafaza etmektedir. Avrupa medeniyetinin şimdiki buhran günlerinde birçok mütefekkirler sanat ve ilimlerin insan hayatındaki mevkii meselesine dönmektedirler. Dijon Akademisinin suali bugün yeniden sorulsa Rousseau gibi cevap verecek mütefekkirlerin bulunmıyacağı iddia edilemez. *S. E.*

(2) Bu nutuk o zaman Rousseau'nun diğer iki nutku, Emile, La Nouvelle Heloïse ve Contrat Social'le bir arada başlamıştı. *S. E.*

ÖNSÖZ

İşte şimdiye kadar üzerinde durulmuş en büyük ve en güzel meselelerden biri. Bu nutukta, edebiyatın her köşesini sarmış,, hattâ bazan akademelerin programlarına kadar girmiş olan metafizik oyunları üzerinde değil, insan oğlunun saadetiyle alâkalı hakikatlerden biri üzerinde durulmaktadır.

Suale menfi cevap vermeğe cüret edişimin kolay kolay affedilmiyeceğini biliyorum. İnsanların bugün hayran oldukları her şeye cephede hücüm eden bir adamı herkesin fena karşılıyacağı muhakkaktır. Bir kaç kâmil insan bana hak verdi diye herkesin de hak vereceğini ümit edemem; bu hususta kararımı vermiş bulunuyorum: kibar münevverler, gözde edipler tarafından beğenilmek endişesinde değilim. Her devirde zamanın, memleketin ve cemiyetin fikirlerine bağlı olarak yaşamaya mahkûm insanlar bulunur. Bugün ileri fikirli ve filozof geçinen öyle adamlar vardır ki Ligue zamanında yaşamış olsalardı, yine zamana uymak için birer softa kesilirlerdi. İnsan, devrinin ötesinde yaşamak isterse bu türlü okuyucular için yazmamalıdır.

Bir kelime daha söyleyip bitireceğim. Böyle bir şeref kazanacağıma pek güvenmemiş olduğum için nutku gönderdikten sonra yeni bir kalıba dökmüş, uzatmış ve adeta başka bir eser haline sokmuştum. Fakat bugün artık onu ilk şekliyle vermek mecburiyetini duydum. Yalnız bir kaç not ve iki parça ilâve ettim. Kolayca belli olan bu ilâveleri Akademi belki de kabul etmezdi. Dürüstlük, hürmet ve şükran duygularım, bunu burada söylememi emrediyordu.

NUTUK

İlimlerin ve sanatların ihyası ahlâkın düzelmesine yardım etmiş midir?

Decipimur specie recti(1) - Horatius -

İlimlerin ve sanatların ihyası ahlâkın düzelmesine mi, bozulmasına mı yardım etmiştir? İşte tetkik edilecek şey. Bu meselede ben hangi tarafı tutacağım? Hiçbir şey bilmiyen ve bilmediğinden utanmıyan bir adama yaraşan tarafı, efendiler.

Söyliyecek olduğum şeyleri huzuruna çıktığım mahkemeye lâyik bir şekilde ifade etmenin ne kadar güç olacağını hissediyorum. Avrupanın en bilgin heyetlerinden biri önünde bilimleri kötülemeye, meşhur bir akademide cehaleti methetmeye, hakiki bilginlere karşı hürmet duyarken ilmi hakir görmeye insan nasıl cüret edebilir? Bu tezatları gördüm; fakat cesaretim kırılmadı. Kendi kendime dedim ki, benim yaptığım ilmi kötülemek değil, faziletli insanlar karşısında fazileti müdafaa etmektir. İyi insanların dürüstlüğe verdikleri kıymet, âlimlerin ilme verdikleri kıymetten daha büyüktür. Neden korkabilirim? Beni dinliyen heyetin ilminden mi? Evet, itiraf ederim; fakat bu korku kanaatlerim için değil, nutkumun şekli içindir. Âdil hükümdarlar haksız oldukları münakaşalarda kendi kendilerini mahkûm etmekte hiç tereddüt etmemişlerdir. Bir hakkın

---

(1) İyi görünüşe aldanırız.

müdafaası için en müsait vaziyet, kendi dâvasında hüküm verecek dürüst ve münevver bir hasım karşısında bulunmaktır.

Bu düşünce ile bulduğum cesaret diğer bir düşünce ile büsbütün artıyor: içimden gelen ilhama uyarak hakikatı müdafaa ettikten sonra, hakkımdaki hüküm ne olursa olsunn, benim mutlaka kazanacak olduğum bir mükâfat vardır: bu mükâfatı kendi kalbimde bulacağım.

I.

İnsanın, kendi gayretleriyle adeta yokluk içinden çıkışını, etrafına tabiatın sarmış olduğu karanlıkları aklının ışıklariyle dağıtışını, kendi üstüne yükselişini, zekâsı ile göklere doğru atılışını, hudutsuz kâinat içinde dev adımlariyle yürüyüşünü, daha büyük, daha güç bir iş olarak da kendi içine kapanıp insanı tanımaya, onun tabiatını, vazifelerini ve gayesini öğrenmeye çalıştığını görmek bizim için ne büyük, ne güzel bir temaşadır. Son asırlarda insanlık bu harikaları yeniden gösterdi.

Avrupa yeniden ilk çağın vahşiliğine düşmüştü. Bugün çok münevver olan kıtamızdaki milletler birkaç asır evvel cehaletten daha fena bir halde idiler. Cehaletten daha menfur, acayip bir ilim taslağı hakiki ilmin yerini almış ve onun yeniden doğmasına engel olmuştu. İnsanları sapıtmadan kurtarıp doğru yola sokmak için bir ihtilâl lâzımdı. Bu ihtilâl en az beklenilen yerden geldi: edebiyatın bizde yeniden

doğmasına, edebiyatın ezelden düşmanı olan Müslümanlar sebep oldu. İmparator Konstantin'in tahtı yıkılınca eski Yunan dünyasının enkazı İtalya'ya geçti. Daha sonra Fransa da bu enkazdan feyiz aldı. Az sonra edebiyatı ilimler takibetti: yazmak sanatından sonra düşünmek sanatı doğdu. Garip görünmekle beraber belki de en tabiî tekâmül şekli budur. Netice itibariyle insanlar Musa'larla düşüp kalkmanın asıl faydasını idrak etmeye başladılar ki bu da onlar sayesinde insanların biribirlerine daha fazla yaklaşmaları idi. Çünkü Musa'lar, insanlara, karşılıklı takdirlerine lâyık eserlerle, biribirlerinin hoşuna gitmek arzusunu veriyorlardı.

Ruhun da vücut gibi ihtiyaçları vardır. Vücudun ihtiyaçları cemiyetin temeli, diğerleri de ziynetidir. Hükümet ve kanunlar, bir araya toplanmış insanların cemiyet ve huzur içinde yaşamalarını temin eder. Onlar kadar müstebit olmamakla beraber belki onlardan daha kudretli olan ilim, edebiyat ve sanatlar insanları bağlıyan zincirleri çiçeklerle örter; hür yaşamak için doğmuş görünen insanların damarlarında taşıdıkları hürriyet duygusunu söndürür; onlara kölelik hayatını sevdirir; onları medeni milletler dediğimiz kütleler haline sokar.

İhtiyacın doğurduğu kıral tahtlarını ilim ve sanatlar tahkim etmiştir. Ey dünyanın hâkimleri, sanata istidadı olanları sevin; sanat için çalışanları himaye edin(1). Ey medeni milletler, ilimleri ve

---

(1) Kırallar, paranın memleket haricine çıkmasına sebep olmıyan eğlenceli sanatlar ve lüzumsuz süsler merakının tebaaları

sanatları besleyin; ey mesut köleler, o sizin özene bezene teşhir ettiğiniz kibar ve ince zevki onlara borçlusunuz. Aranızdaki münasebetleri pek tatlı, pek kolay bir hale getiren, o yumuşak huylarınızı, medenî şehir âdetlerinizi, hulâsa hiç bir fazilete sahip olmadan bütün faziletlere sahipmiş gibi görünmek meharetini onlar sayesinde elde ettiniz.

Kendini hissettirmemeğe çalışan pek sevimli ve ince bir nezaket şekli vardır ki, vaktiyle Atina ve Roma, dillere destan olan satvet ve ihtişam günlerinde, onunla temayüz etmişlerdir. Bu hususta, bizim asrımız ve bizim milletimiz muhakkak bütün devirleri ve bütün milletleri aşmıştır. Ukalâlığa varmıyan felsefî bir eda, ne Germenlerin kabalığına ne de İtalyanların nezaket maskaralığına düşmiyen tabiî ve aynı zamanda mültefit muameleler, işte iyi bir tahsille elde edilen ve kibar muhitlerde gelişen zevkin mahsulleri.

Dış hallerimiz her zaman kalbimizdeki temayüllerin tam bir ifadesi olsaydı, hakikî felsefe, filozof

---

arasında yayılmasını daima memnuniyetle karşılamışlardır. Çünkü bu suretle onları, köleliğe pek müsait bir ruh düşkünlüğü içinde beslemiş oluyorlar. Bundan başka, kırallar pekâlâ bilirler ki halkın kendi kendine yarattığı ihtiyaçların her biri kendi boyunlarına bağladıkları birer zincirdir. İskender, yalnız balıkla geçinen kavimleri hükmü altında yaşatabilmek için onları balık avından vaz geçmeğe ve diğer kavimlerin yediği yemeklerle teayyüş etmeğe mecbur etmiştir. Çırılçıplak gezen ve avdan geçinen Amerika vahşileri de hiç bir zaman hüküm altına girmemişlerdir; filhakika hiç bir şeye ihtiyacı olmıyan insanlara nasıl boyunduruk vurabilir!

adını taşıyanların hepsinde bulunsaydı, bizim aramızda yaşamak ne tatlı bir şey olurdu! Fakat bütün bu meziyetler kolay kolay bir araya gelmez ve fazilet bu kadar süs ve gösteriş içinde yürümez. Servet ve ziynet bir insanın refah içinde yaşadığını, zarafeti de zevk sahibi olduğunu gösterebilir. Sıhhatli ve gürbüz bir adamın alâmetleri başkadır; saray dalkavuğunun kuvvet ve kudretini bir kurtizanın yaldızları altında değil, bir çiftçinin kaba elbisesi altında bulursunuz. Ruhun kuvvet ve kudreti olan faziletin de süslerle hiç alâkası yoktur. Faziletli adam, çıplak döğüşmeyi seven bir atlettir; kuvvetlerini kullanmaya mâni olan ve zaten birçoğu vücuttaki bir sakatlığı gizlemek için icat edilen bütün o bayağı süslere kıymet vermez.

Sanatın tavır ve hareketlerimizi henüz kalıplara sokmamış ve hislerimize sunî bir ifade vermemiş olduğu zamanlar, âdetlerimiz kaba fakat tabiî idi. İnsanların hareket tarzları arasındaki farklar ilk bakışta karakterleri arasındaki farkı gösterirdi. İnsan tabiatı o zaman daha iyi değildi; fakat insanlar biribirlerinin ruhuna kolayca nüfuz ettikleri için endişesiz yaşıyabiliyorlardı. Bugün artık kıymetini bilmediğimiz bu kolaylık onları birçok fena itiyatlardan koruyordu.

Zamanımızda hoşa gitmek sanatı daha ince bir zevk ve daha mahirane özentilerle birtakım düstur ve kaidelere boğulmuş olduğu için ahlâk ve âdetlerde bayağı ve aldatıcı bir yeknesaklık hüküm sürmekte, bütün ruhlar aynı kalıba dökülmüş gibi görünmekte-

dir. Hep nezaket icapları, kibarlık zaruretleri içindeyiz; hep âdetlere, usullere uymaktayız. Hiç kendi ruhumuza uyduğumuz yoktur. Kimse olduğu gibi görünmeye cesaret edemez olmuş. Zaruretlerin mütemadi tazyiki altında cemiyet denilen bu sürüyü teşkil eden insanlar muayyen vaziyetler karşısında hep aynı şeyleri yapacaklardır; başka türlü hareket edebilmeleri içini çok mühim sebepler olması lâzım. Bu yüzden karşımızdakinin nasıl bir adam olduğunu hiç bilemiyeceğiz; bu yüzden dostumuzu tanıyabilmek için büyük hâdiseleri bekliyeceğiz; o zaman da iş işten geçmiş olacak; çünkü onu tanımak zaten bu hadiseler için lâzımdı.

Bu sarahatsizliğin doğuracağı sayısız fenalıkları düşünün. Artık ne samimi bir dostluk kalacak, ne hakiki bir takdir kalacak, ne esaslı bir itimat kalacaktır. Şüphe, itimatsızlık, korku, soğukluk, çekingenlik, nefret, hıyanet hep o basmakalıp ve aldatıcı nezaket perdesinin arkasına saklanacak, asrımızın ilim ve irfanına borçlu olduğumuz o meşhur medenilik kisvesine bürüneceklerdir. Kâinatın yaratanına karşı hürmetsizlik sayılacak kaba sözler ağza alınmıyacak, fakat hassas kulaklarımızı incitmemek şartiyle ona en ağır hakaretler yapılacaktır. Kimse kendi değerini sayıp dökmiyecek, fakat başkasının değerini düşürmeye çalışacaktır. Kimse düşmanına kaba hareketler yapmıyacak, fakat mahirane bir şekilde iftira edecektir.

Millî kinler sönecek, fakat vatan aşkından da eser kalmıyacaktır. Hakir görülen cehaletin yerine

tehlikeli bir imansızlık kaim olacaktır. Birçok ifratlar bırakılacak, birçok fena itiyatlar kötülencek; fakat birçokları da fazilet adını alacaklardır. Bunların herkeste bulunması yahut varmış gibi gösterilmesi lâzım gelecektir. Zamanımızdaki hakimlerin kanaatkârlığını kim methederse etsin; ben kendi hesabıma bu kanaatkârlıkta ruh oburluğunun incelmiş bir şeklini görüyorum ve yapmacık sadelikleri gibi bunu da methe lâyık bulmuyorum.(1).

İşte ahlâkımız böyle bir safiyet kazandı, ve biz böyle iyi insanlar haline geldik. Bu kadar hayırlı bir neticede edebiyat, ilim ve sanat kendi hisselerine düşeni araya dursunlar. Ben yalnız bir mülâhazamı ilâve edeceğim: uzak ülkelerden birinde oturan bir adam bizdeki ilimlerin haline, sanatlarımızdaki tekâmüle, sahne eserlerimizdeki zarafete, tavır ve hareketlerimizdeki nezakete, sözlerimizdeki iltifatkârlığa, mütemadi hayırhahlık tezahürlerine, sabahtan akşama kadar biribirine iyilik yapmaya uğraşır görünen, her yaştan, her zümreden, insanların gürültülü kaynaşmasına bakarak biz, Avrupalıların ahlâkı hakkında bir fikir edinmeye çalışırsa, bu yabancının varacağı fikir hakikatin tam bir tersi olacaktır.

---

(1) Montaigne der ki: "Münakaşayı ve musahabeyi severim, fakat az insanla ve kendi zevkim için severim. Çünkü büyüklerin huzurunda eğlence haline gelmek, herkesin önünde zekâ ve lâf gösterişi yapmak bence şerefli bir insana hiç yakışmıyan bir meslektir." Bir tanesi müstesna, bizim bütün münevverlerimizin mesleği budur. (Rousseau'nun istisna ettiği münevver Diderot'dur)

Hiçbir eserin bulunmadığı yerde illet aramaya lüzum yoktur; fakat burada eser aşikârdır; tefessüh meydandadır; ilimlerimiz ve sanatlarımız tekâmüle doğru gittikçe ruhlarımız bozulmuştur. Bu yalnız bizim devrimize ait bir felâket midir, diyeceksiniz. Hayır, efendiler; insandaki boş tecessüsün doğurduğu fenalıklar, yeryüzü kadar eskidir. Nasıl Okyanus sularının alçalıp yükselmesi gece bizi aydınlatan seyyarenin muntazam tesirine bağlı ise, namus ve ahlâkın akıbeti de ilim ve sanatların tekâmülüne bağlıdır. Onların ışıkları ufkumuzda yükseldikçe faziletin kaybolduğu görülmüş ve aynı hâdise her devirde ve her yerde vaki olmuştur.

Eski Mısır'a, dünyanın bu ilk okuluna, tunçtan bir semanın altında bereket saçan bu iklime, vaktiyle Sesostris'in dünyayı fethe çıktığı bu meşhur ülkeye bakın; felsefenin ve güzel sanatların anası olduktan az sonra Keykâvus'un, daha sonra Yunanlıların, Romalıların, Arapların ve nihayet Türklerin eline düşüyor.

Yunanistan'a vaktiyle Asya'yı bir defa Troia'da, bir defa da kendi yurtlarında yenmiş kahramanlarla dolu olan bu memlekete bakın: edebiyat ilk çağında henüz ahlâk düşkünlüğünü bütün halkın kalbine sirayet ettirmemiştir; fakat sanatların terakkisi, ahlâkın bozulması, Makedonyalıların istibdadı biribiri ardından geldi; daima bilgili, daima zevkine düşkün ve daima esir olan Yunanistan artık bütün inkılâplarında efendi değiştirmekten başka bir şey yapamadı.

Demosthenes'in bütün talâkatı lüksün ve sanatların uyuşturmuş olduğu vücudu diriltemedi.

Bir çobanın kurmuş ve çiftçilerin şereflere yükseltmiş olduğu Roma, Ennius ve Terentius'lar zamanında bozulmaya başlıyor. Ovidius'lardan, Catullus'lardan, Martialis'lerden, yalnız isimleriyle iffetli insanlarda endişe uyandıran bütün bu hayasız muharrirlerden sonra, evvelce faziletin tapınağı olan Roma, cinayetlerin yatağı, milletlerin yüzkarası ve barbarların oyuncağı oluyor. Cihanın merkezi olan ve bunca milletlere boyunduruk vurmuş olan Roma, nihayet boyunduruk altına giriyor ve sukut ettiği gün, bir vatandaşa "iyi zevkin hakemi" unvanı verildiği günün arifesi oluyor.(1)

Bizans da öyle olmadı mı? Şark İmparatorluğunun metropolü olan bu belde, cihanın merkezi olacak vaziyette idi; ve belki barbarlıktan ziyade bir hikmet eseri olarak Avrupa'dan kovulmuş olan ilim ve sanatların sığınağı olmuştu. Sefahet ve ahlâksızlığın en utanılacak şekilleri, en korkunç hiyanetler, katiller, zehirler; üstünde işlenen en korkunç cinayetler. İşte Konstantinopolis'in tarihini dolduran hâdiseler; işte asrımızın iftihar ettiği, bilgilerin çıkmış olduğu sâf kaynak!

Fakat eserleri gözümüzün önünde duran bir hakikatin delillerini niçin eski devirlerde aramalı? Asya'da bugün muazzam bir memleket var ki,

---

(1) Bu unnvanı alan Petronius'tur. *S. E.*

edebiyat orada büyük bir rağbet görmekte ve devletin en yüksek mevkilerine yol açmaktadır. İlimler ahlâkı düzeltseydi, insanlara vatan için kan dökmeyi öğretseydi, mertliği artırsa idi. Çindeki milletlerin hakim, hür ve yenilmez olmaları icabederdi. Halbuki bu milletleerin yapmadıkları ahlâksızlık, işlemedikleri cinayet yoktur. Ne nazırlarının bilgisi, ne kanunlarının sözde hikmeti, ne de bu geniş imparatorluktaki nüfusun çokluğu onu cahil ve kaba Tatarların boyunduruğu altına girmekten kurtaramadı. O halde bütün âlimleri ne işine yaramış oldu? Onlara bol bol verdiği şereflere karşılık ne kazandı? Yoksa halkın köleliğe ve ahlâksızlığa düşmesi bir kazanç mı oldu?

Bu tablodan sonra boş bilgilerin sirayetinden masun kalmış ve vazifeleriyle hem kendi saadetlerini temin etmiş hem de başka milletlere örnek olmuş nadir birkaç milletin ahlâk ve âdetlerine bakalım. Bu milletlerden birisi eski İranlılar olmuştur. Bizde ilim nasıl öğrenilliyorsa bu garip millette de fazilet öyle öğrenilirdi.

Bu millet Asyayı kolayca zaptetti ve müesseselerinin tarihini insanlara felsefî bir roman gibi okutmak şerefi yalnız ona nasip oldu. Tarihe parlak methiyelerle geçmiş olan İskit'ler de böyle bir milletti. Germen'ler de öyle idi; zevk ve safa içinde yaşıyan münevver bir milletin cinayet ve rezaletlerini yazmakta yorulmuş bir kalem(1) onların sadeliklerini,

(1) Caesar'ın kalemi.

temiz yüreklerini ve faziletlerini inşirah duyarak tasvir eder. Roma da fakir ve cahil olduğu zamanlar öyle idi. Nihayet, şu bildiğiniz dağlı millet de bugüne kadar öyle kalmıştır; nikbet günlerinin söndürmediği şecaatı, fena örneklerin bozamadığı sadakati ile meşhurdur.(1)

Bu milletlerin tefekkürden başka faaliyetleri tercih etmiş olmaları budalalıklarından değildir. Başka memleketlerde işsiz bir takım insanların hayatlarını iyi ve kötü hakkında münakaşa etmekle geçirdikleri, birçok böbürlü ukalâların kendi kendilerini en parlak övüşlerle yükseltip başka milletlere barbarlar deyip geçtiklerini bilmiyor değillerdi; fakat onların ahlâklarına baktılar ve fikirlerini bile bile küçük gördüler.(1)

---

(1) Bizim bir türlü kurtulamadığımız fena itiyatların adlarını bile bilmiyen mesut kavimlerden burada bahsetmeye cesaret edemiyorum. Montaigne Amerika vahşilerinin basit ve tabiî hayat nizamlarını yalnız Eflâtun'un kanunlarına değil, bütün felsefenin milletlerin idaresi için tasavvur edebileceği her şekle tercih etmekte tereddüt gösteremez.

(2) Acaba bizzat Atinalılar hükümlerine tanrıların bile boyun eğdikleri en yüksek mahkemeden hitabet sanatını uzaklaştırırken bu sanat hakkında nasıl bir fikir besliyorlardı? Tıp ilmini cumhuriyetlerinden kovan Romalıların bu ilim hakkındaki kanaatleri ne idi: İspanyollar, nasılsa kalmış insanî bir düşünce ile kanun adamlarını Amerika'ya geçmekten menederken hukuk ilmi hakkında ne düşünüyorlardı? Bu hareketleriyle adeta zavallı Amerika yerlilerine yaptıkları bütün fenalıkları tamir etmiş oluyorlar mıydı? (a)

(a) "Kral Ferdinand, Hindistan müstemlekelerine muhacirler gönderirken doğru bir düşünce ile oraya hiçbir hukukçunun gitmesine müsaade etmedi. O da Eflâtun gibi, hukukçularla hekimlerin bir memleket için muzır mahlûklar olduğuna inanıyordu". *Montaigne.*

Unutmıyalım ki, Yunanistan'ın tam ortasında, mesut cehaleti kadar makul kanunlariyle meşhir bir site, kahramanlıkları insanlığın sınırlarını aşmış, yarı tanrı olmuş insanları kurduğu bir cumhuriyet doğmuştur. Ey ısparta, boş bir telâkkinin lânetle andığı memleket, fenalıklar güzel sanatlar birlikte Atina'ya girerken zorba bir hükümdar orada bütün gayretini şairler şairinin eserlerini toplamağa sarfederken, sen sanatkârları, ilimleri, âlimleri duvarlarından dışarı kovuyordun.

Hâdiseler bu farkı iyice meydana çıkardı. Atina zarifliğin ve zevkin merkezi, hatipler ve filozofların memleketi oldu. Orada binaların zarafeti lisanın zarafetine uyuyor, her tarafta en mahir üstatların elleri mermere ve beze hayat veriyordu. Ahlâkın bozulduğu bütün devirlerde taklid edilecek olan o harikulâde eserler hep Atina'dan çıkmıştır. Lâkedaimonia'nın görünüşü o kadar parlak değildir. Orası için diğer milletler: "İnsanlar orada faziletli doğar ve memlekitin havası bile sanki fazilet ilhamiyle doludur" derlerdi. Bu insanlardan bize kahramanlıklarından başka hâtıra kalmamıştır. Onların mânevi âbideleri bizim için Atinadan kalan güzel mermerlerden daha az mı değerlidir?

Gerçi bazı hakimler Atina'nın umumi akışına mukavemet etmişler ve Musalar diyarında ahlâksızlıktan kaçınabilmişlerdir. Fakat onların en büyüğü ve en bahtsız, zamanın âlimleri ve sanatkârları hakkında bakın ne diyor:

"Şairleri tetkik ettim; bu adamlar kabiliyetlerini kendilerine veya başkalarına zorla kabul ettiriyorlar, birer hakîm geçiniyorlar, herkes de onları öyle biliyor, halbuki hiç de böyle değiller.

Şairlerden sonra sanatkârlara geçtim. Sanat işinde hiç kimse benim kadar cahil değildi; sanatkârların çok güzel sırları olduğuna benden fazla inanan yoktu. Fakat gördüm ki onların hali de şairlerinkinden daha iyi değil; onlar da aynı vehim içinde yaşıyorlar. İçlerinde en kudretli birkaç sanatkâr memlekette yükseldi diye kendilerini insanların en akıllıları görüyorlar. Bu boş gururları benim gözümde bütün bilgilerini büsbütün kıymetten düşürdü. O kadar ki kendimi bir tanrı yerine koyarak nefsime şu suali sordum: "olduğun gibi kalmak mı, yoksa onlar gibi olmak mı, onların bildiklerini bilmek mi, yoksa hiçbir şey bilmediğini bilmek mi istersin?" Kendime ve orada tanrıya verdiğim cevap şu oldu: "olduğum gibi kalmak isterim".

"Doğrunun, iyinin ve güzelin ne olduğunu hiç birimiz bilmiyoruz: ne sofistler, ne şairler, ne hatipler, ne sanatkârlar, ne de ben. Fakat aramızda şu fark var ki bu adamlar bir şey bilmedikleri halde her şeyi bildiklerini sanıyorlar; bense bir şey bilmemekle beraber hiç olmazsa bilmediğimden şüphe etmiyorum. Bundan da anlaşılıyor ki tanrının bende gördüğü akıl ve hikmet üstünlüğü sadece benim bilmediğimi bilmediğimden emin oluşumdur."

İşte, tanrıların yanında insanların en akıllısı ve bütün Yunanistanın gözünde Atinalıların en bilgilisi saydığı adam böyle söylüyor; Sokrates cehaleti övüyor. Zannediyor musunuz ki Sokrates yeniden doğup aramızda yaşasa idi bizim âlimlerimiz ve sanatkârlarımız hakkında başka türlü düşünürdü? Hayır, efendiler; bu doğru adam bizim boş ilimlerimizi de küçük görürdü. Bizi her taraftan saran kitap yığınlarının artmasına yardım etmezdi ve kendi tilmizlerine olduğu gibi bizim çocuklarımıza da tek düstur olarak faziletinin hatırasını bırakırdı. İşte güzel olan, insanları böyle terbiye etmektir.

Atina'da Sokrates, yurttaşlarının cesaretini yumuşatan, faziletlerini gevşeten o yapmacıklı, ince fikirli Yunanlılara karşı amansız bir savaş açmıştı. İhtiyar Caton aynı savaşa Roma'da devam etti; ama ilimler, sanatlar ve fikir hokkabazlıkları yine rağbet kazandı; Roma filozoflar ve hatiplerle doldu; ziraat hor görüldü; mezhepler türedi ve vatan unutuldu. Hürriyet, feragat, kanunlara itaat gibi kutsal sözlerin yerini Epikuros'un, Zenon'un, Arkesilaos'un isimleri tuttu. Kendi filozofları da diyor ki: "Aramızda âlimler yetişmeye başlıyalı, iyi insanlar ortadan kayboldu"(1). O zamana kadar Romalılar fazileti yaşayışlarında göstermekle kalmışlardı: faziletin ilmini yapmaya başladıkları gün her şey mahvoldu.

---

(1) Seneka'nın sözü: "Postquam docti prodierunt. boni dosunt."

Ey Fabricius! iyi ki mezarından çıkıp da, kılıcınla kurtardığın Roma'yı, bütün fetihlerinden çok senin yüce adınla şeref kazanmış olan Roma'yı, böyle süsler, gösterişler içinde görmedin. Senin büyük ruhun bu hale kimbilir ne derdi! "Tanrılar! diye haykırırdın, nerede o tok gözlü, temiz yürekli insanların oturdukları kamış tavanlı kulübeler, toprak döşemeli evler! Nerede Romanın sadeliği! Bu uğursuz saraylar nereden çıktı? Bu acaip lisan nedir? Nedir bu heykeller, bu tablolar, bu âbideler? Çılgınlar, ne yaptınız? Siz, milletlerin efendisi, yendiğiniz zevk düşkünü insanların kölesi olmuşsunuz. Sizi lâf ustaları idare ediyor! Yunanistan'da, Asya'da döktüğünüz kanlar mimarları, ressamları, heykelcileri, tarihçileri zengin etmiye yaramış. Kartaca'dan aldığınız ganimetler bir fülüt meraklısının eline düşmüş. Romalılar, çabuk bu amfiteatırları yıkın; kırın mermerleri; yakın bu tabloları; kovun bu size boyunduruk vuran, uğursuz sanatlariyle ahlâkınızı bozan köleleri! Bu boş maharetlerle başka eller ün kazansın! Roma'ya yaraşan tek maharet, dünyayı fethetmek ve fazileti yaymaktır. Kineas(1) bizim Senato'muzu bir kırallar meclisine benzettiği zaman hayran olduğu şey, bu boş gösterişler, ince zarafetler değildi; orada dinlediği sözlerde, faydasız insanların işi ve gösterişi olan bu sudan belâgat yoktu. Kineas'a o kadar heybetli görünen şey ne idi? Vatandaşlar! Kineas sizin bütün zenginliklerinizin, sanatlarınızın

(1) Thessalya'lı devlet adamı, Pyrrhus'un nazırı. *S. E.*

yaratamıyacağı bir sahneyi, yeryüzünde görülebilecek sahnelerin en güzelini görmüştü: Roma'ya, baş olmaya ve dünyayı idare etmeye lâyık iki yüz faziletli insanın toplandığı bir yere girmişti".

Şimdi asırları ve ülkeleri aşıp kendi memleketimizde, gözlerimizin önünde olup bitenlere bakalım. Yahut da hayır; bizi tiksindirecek olan bu çirkin levhaları bırakalım; başka başka isimler altında aynı şeyleri tekrarlamak zahmetine ne diye katlanalım? Ben Fabricius'un ruhunu boşuna çağırmadım: bu büyük adama söylettiğim sözlerin XII nci Louis yahut IV üncü Henri söyliyemezdi; ama ölümden yüz kere beter acı alaylara, hakaretlere katlanırdı.

İşte, Tanrı hikmetinin bize uygun gördüğü bilgisizlikten kurtulmak için sarfettiğimiz boş gayretlerin cezası her zaman böyle lükse, ahlâksızlığa ve köleliğe düşmek olmuştur. O hikmet, bütün yaptığı işlerin üzerine kalın bir örtü çekmekle bizi boş araştırmalara dalmaktan korumak istemişti. Ama biz onun hangi dersinden istifade etmesini bildik? Yahut, hangi dersini ihmal ettik de başımıza belâ gelmedi? Milletler, şunu bilmiş olun ki, tabiat, çocuğunun elinden tehlikeli bir silâhı çekip alan bir ana gibi sizi ilimden korumak istemiştir. Bize açmadığı her sır, başımıza dert getirecek bir şeydir; bilgi edinmekte zahmet çekmemiz, onun en hayırlı tedbirlerinden biridir. Böyle iken insanlar bozulmuş; ya bir de bilgili doğmak felâketine uğramış olsalardı o zaman ne kadar daha kötü olurlardı.

Bu düşünceler insanlık için ne kadar ağır, gururumuz için ne kadar ezici. Nasıl olur? ahlâk bilgisizlikten mi gelir? İlimle fazilet biribirine aykırı şeyler midir? Böyle bir fikre inanmak insanı nerelere götürür? Doğru ama, insan bilgilerine hiç ölçüp biçmeden verdiğimiz iddialı ve göz kamaştırıcı kıymetlerin ne kadar mânasız, ne kadar boş olduğunu yakından görürsek, bu düşüncelerde hiç de aykırılık olmadığı meydana çıkar. O halde ilimlerin ve sanatların özlerine bakalım, ileri gitmelerinden neler doğabileceğini görelim ve tarihten çıkardıklarımızla düşüncelerimizin uygun düştüğü noktalarda artık hakikatı tereddütsüz kabul edelim.

II.

Mısırlılardan Yunanlılara geçmiş eski bir geleneğe göre ilimleri icadeden, insanların rahatına düşman bir tanrıdır(1). Demek ki Mısırlılar,kendi yurtlarında doğan ilimler hakkında hiç de iyi bir fikir beslemiyorlardı: çünkü onlar ilimlerin hangi kaynaklardan çıktığını yakından görmüşlerdi. Gerçekten, ister dünyanın eski tarihlerini karıştırın, ister şüpheli vesikala-

(1) Prometheus efsanesindeki mâna açıktır: onu Kafkasyanın bir dağına çiviliyen Yunanlılar, her halde Mısırlıların bilgi tanrısı Theut'tan iyi saymıyorlardı. Eski bir masalda şu vardır: "Orman Tanrısı ateşi ilk gördüğü zaman onunla kucaklaşıp güreşmek istedi; ama Prometheus ona bağırdı ve dedi ki: "Orman Tanrısı, çenendeki sakaldan olursun, çünkü ona dokunan yanar."

rı felsefe yoluyla aydınlatın, insan bilgilerinin sanıldığı gibi güzel bir kaynağı olmadığını göreceksiniz. Astronomi, hurafelerden doğmuştur; belâgat, hırstan, kinden, dalkavukluktan, yalandan; hendese, cimrilikten; fizik, boş bir tecessüsten ve hepsi birden, hattâ ahlâk bile, insanın kendini beğenmesinden doğmuştur. Demek ki ilimleri ve sanatları doğuran bizim kötü taraflarımızdır; iyi taraflarımızdan doğsalardı meziyetlerinden daha az şüphe ederdik.

Doğuşlarındaki kötülük, gayelerine bakınca büsbütün meydana çıkar. Lüks olmasaydı, lüksün beslediği sanatları ne yapardık? Haksızlıklar olmasaydı, hukuk ilmi ne işimize yarardı? Zalim hükümdarlar, harbler, isyanlar olmasaydı, tarih ne olurdu? Kısacası herkes yalnız insanlık vazifelerini ve tabiî ihtiyaçlarını düşünseydi, yalnız vatanını, bahtsız insanları ve sevdiklerini korumaya vakit bulsaydı, hayatını bu boş düşüncelere dalmakla geçirmek kimin aklına gelirdi? Biz hakikatın saklandığı kuyunun duvarlarına asılıp ölmek için mi yaradıldık? Yalnız bu düşünce, kendini felsefeye verip gerçekten bilgi edinmek istiyen insanı daha ilk adımlarında durdurmalıdır.

İlim araştırmalarında ne tehlikeler, ne çıkmaz yollar vardır! Hakikata ulaşmak için, ondan gelecek hayırdan bin kere daha zararlı nice hatalardan geçmek lâzım gelir! Bu işte zararlı olduğumuz meydanda: çünkü yanlış sonsuz şekillere girebilir; doğru ise yalnız bir türlü olur. Zaten hakikati gerçekten ve yürekten arıyan nerede? En iyi niyetlerle yola çıksak

bile, bulduğumuz şeyin doğru olduğundan nasıl emin olabiliriz?(1) Bütün bu karışık duygularımız arasında, doğruyu kestirecek olan kriterium ne olacak? İşimiz rasgidip sonunda hakikatı bulsak bile onu hayıra kullanmasını bilecek miyiz? İşte işin en güç tarafı da budur.

Amaçları bakımından boş olan ilimlerimiz tesirleri bakımından çok daha zararlıdırlar. İşsizlikten doğdukları için onlar da işsizliği besler; cemiyete verdikleri ilk zarar, bir defa geçince artık geri gelmiyen vakitlerin kaybedilmesidir. Siyasette de, ahlâkta olduğu gibi, iyilik etmemek kötülük etmektir: faydalı olmıyan her vatandaş zararlı bir insan sayılır. Söyleyin bana ünlü filozoflar, siz ki bize boşlukta cisimlerin niçin birbirini çektiğini gezegen yıldızların devirlerinde eşit zamanlarda dolaşılan satıhların oranlarını, birleşme, eğrilme, gerileme noktalarının nasıl eğriler çizdiğini, insanın nasıl her şeyi Allahta gördüğünü, ruhla bedenin nasıl iki çalar saat gibi biribirine dokunmadan uyuştuğunu, hangi yıldızlarda hayat olabileceğini, hangi böceklerin inanılmaz bir şekilde çoğaldığını öğrettiniz(2); siz ki bizi bu kadar yüksek bilgilere ulaştırdınız, şu sözüme

---

(1) İnsan ne kadar az bilirse o kadar çok bildiğini sanır. Peripatetisyenler bir şeyden şüphe ediyorlar mıydı? Descartes kâinatı kübler ve girdaplarla kurmuyor muydu? Bugün Avrupa'da en küçük bir fizikci var mı ki elektrik denilen esrarlı kuvveti çarçabuk izah etmesin? O kuvvet ki gerçek filozofları belki daima ümitsizliğe düşürecektir.

(2) Burada Newton, Kepler, Malebranche, Leibniz gibi bilgin ve mütefekkirlere telmihler vardır. *S. E.*

cevap verin: bütün bunların hiçbirini bize öğretmemiş olsaydınız, yer yüzünde daha az kalabalık mı olacaktık? daha mı kötü idare edilecektik? daha az kuvvetli, daha az sıhhatli, daha az ahlâklı mı olacaktık? Yarattığınız eserlerin değeri üzerinde bir düşünün; en büyük bilginlerimizin, en iyi vatandaşlarımızın eserleri bu kadar az işimize yaradığına göre, devletin gelirini boşu boşuna sömüren o meçhul muharrirler, işsiz edebiyatçılar sürüsü hakkında ne düşünelim dersiniz?

İşsiz mi dedim? keşki işsiz olsalardı! O zaman ahlâk daha temiz kalır, cemiyet daha rahat yaşardı. Ama kendilerini beğenmiş bu boş adamlar parlak sözleriyle her tarafa girer çıkarlar; uğursuz paradokslariyle imanı temelinden yıkar, fazileti kökünden çürütürler; din ve vatan gibi eski kelimelere dudak bükerler; bütün sanatların ve felsefelerini insanların mukaddes saydığı her şeyi baltalamaya, kötülemeye sarf ederler. Bunu faziletten ve imandan nefret ettiklerinden yapmazlar: bu adamlar herkesin inandığı şeye düşmandırlar. Onları dinsizler arasına katın, hemen kiliseye dua etmeye koşarlar. Ah, bu parlamak hırsı, insana neler yaptırmaz!

Zaman kaybı büyük bir zarardır; ama ilim ve sanatlar çok daha büyük zararlar getirir. Meselâ lüks; o da işsizlikten ve insanın kendini beğenmesinden doğar. Lüksün ilim ve sanatlardan ayrıldığı pek az görülür; ilim ve sanatların lüksten ayrıldığı ise hiç görülmemiştir. Durmadan garip fikirler doğuran

filozoflarımız, bütün asırların tecrübesine aykırı olarak, lüksün devletlere kudret getirdiğini ileri sürerler, biliyorum; ama lüks vergisine ait kanunların bir zaruretten doğduğunu unutan bu filozoflar, imparatorlukların yaşaması için ahlâk düzgünlüğünün şart olduğunu, lüksün ise ahlâk düzgünlüğü ile hiç uzlaşamadığını inkâr mı edecekler? Lüksün her zaman zenginliğe alâmet olduğunu, hattâ, isterlerse, zenginliğin artmasına yardım ettiğini kabul edelim: zamanımıza pek yaraşan bu paradokstan çıkaracağımız fikir nedir? Her ne pahasına olursa olsun zenginleşmek istenirse, fazilet ne olur? Eski devlet adamları hep faziletten, ahlâktan bahsederlerdi; bizimkiler yalnız ticaretten, paradan bahsediyorlar. Kimisi size filân memlekette bir insanın, Cezayir'de kaç paraya satılırsa o kadar değeri olduğunu söyler; kimisi de, bu hesabı ileri götürerek, bazı memleketlerde insan değerinin hiç, yahut hiçten de aşağı olduğu neticesine varır. İnsanlara hayvan sürüleri gibi değer biçiyorlar. Onlara göre bir insanın devletçe değeri, sarfettiği paradır: bu hesaba göre bir Sybarisli otuz Ispartalı demektir. ama, sorarım size, bu iki cumhuriyetten hangisi, Isparta mı, Sybaris mi, bir avuç köylüye boyun eğdi? hangisi bütün Asya'yı titretti?

İran Satraplarının en küçüğünden daha fakir bir Prens(1) otuz bin kişi ile Keyhusrev'in hükümdarlığını elinden aldı. Milletlerin en fakiri olan İskitler, dünyanın en kudretli hükümdarlarından birine karşı

(1) Dâra. *S. E.*

koydular. İki ünlü cumhuriyet, cihan imparatorluğu için savaştı; birisi çok zengin, öteki çok fakirdi: fakiri yendi, zengini yenildi. Roma imparatorluğu da, dünyanın bütün zenginliklerini sömürdükten sonra, zenginliğin ne demek olduğunu bile bilmiyen insanların eline düştü. Franklar Galya'yı, Saksonlar İngiltere'yi zaptettikleri zaman cesaret ve fakirliklerinden başka hazineleri yoktu. Koyun postlarından başka bir şeyde gözleri olmıyan birkaç yüz fakir dağ köylüsü, mağrur Avusturya'yı ezdikten sonra, Avrupa'nın en büyük kırallarını korkutan zengin ve heybetli Burgon'ya Dükalığını yere serdi. Charles-Quint'in vârisi bütün kudreti, tedbirleri ve üstelik Hindistan'ın bütün hazineleriyle bir avuç balıkçının önünde tutunamadı. Devlet adamlarımız lûtfen hesaplarını biraz bıraksınlar da bu misaller üzerinde düşünsünler; ve artık anlasınlar ki para ile herşey satın alınır, ama ahlâk ve vatandaş satın alınmaz.

Bu lüks meselesinde asıl düşünülecek nokta hangisidir? İmparatorluklara lâzım olan parlak ve devamsız olmak mıdır, yoksa faziletli ve devamlı olmak mı, mesele budur. Parlak dedim ama nasıl parlak? Ruhlarda parlamak arzusu hiçbir zaman namuslu olmak arzusu ile bir arada yaşıyamaz. Hayır, bir sürü küçük ve boş kaygılarla alçalmış ruhların büyük şeylere yükselmeleri mümkün değildir: buna kudretleri olsa bile cesaretleri yoktur.

Her sanatçı alkışlanmak ister. Beraber yaşadığı insanların övmeleri onun için en değerli mükâfattır.

Bugünkü gibi, bilginlerin moda olduğu, eğlence düşkünü bir gençliğin zevklere hükmettiği, erkeklerin kadınlara kul köle olup onların istediği gibi yaşadığı,(1) kadınların ürkek tabiatlarına uygun gelmediği için dram şiirinin şaheserlerine, musiki harikalarına değer verilmediği bir devirde ve memlekette doğmak felâketine uğramış bir sanatkâr kendini beğendirmek için ne yapar? Ne mi yapar, efendiler? dehasını zamanının seviyesine indirir; ölümünden çok sonra beğenilebilecek eşsiz eserler yaratacak yerde, yaşadığı müddetçe hoşa gidecek eserler vermeye çalışır. Söyleyin ünlü Arouet,(2) bizim sahte nezaketimize uymak için nice kudretli ve erkekçe güzellikleri feda ettiniz! Kadınların hoşuna giden bir sürü küçük şeylere kapılmak, sizi ne büyük işler görmekten alıkoydu!

İşte lüks yüzünden bozulan ahlâk böylece zevkin de bozulmasına sebep olur. Yüksek istidatlı insanlar

---

(1) Kadın cazibesinin kendiliğinden kötü bir şey olduğunu düşünmekten uzağım. Bu cazibeyi tabiat kadınlara insanlığın saadeti için vermiştir; iyi idare edilirse, bugünkü kötülükleri nispetinde iyilikleri olabilir. İnsanlığın yarısı olan ve öteki yarısına dediğini yaptıran kadınlara verilecek daha iyi bir terbiyeden cemiyet için nice faydalar doğabileceğini henüz lâyıkiyle takdir edemiyoruz. Erkekler her zaman kadınların istediği gibi olacaklardır: büyük ve faziletli olmalarını istiyorsanız, kadınlara büyüklüğün ve faziletin ne olduğunu öğretin. Bu mevzuun gerektirdiği ve vaktiyle Eflâtun'un vardığı düşüncelerin, böyle bir üstada ve böyle büyük bir meseleye lâyık bir muharrir tarafından ele alınması pek faydalı olacaktır.

(2) Voltaire *S. E.*

arasında tasadüfen sağlam ruhlu bir sanatkâr çıkar da zamanının düşüncelerine uymaya, çocukça eserlerle kendini küçültmeye razı olmazsa, vay haline! bir köşede unutularak yoksulluk içinde ölür. Carle, Pierre,(1) sizin, asil ve kutsal resimlerle mâbetlerimizin ihtişamını artırmak için yaratılmış fırçanız pek yakında elinizden düşecek; yahut bir salon mobilyesine şehvet kabartan resimler yapmak bayağılığına katlanacaktır. Ve sen, eşsiz Pigalle, Praksiteles'lerin, Phydias'ların rakibi, (sen ki Eskiler arasında yaşasaydın sana, putperestliklerini mâzur gösterecek kadar güzel tanrılar yaptırırlardı), sen de bir maymun heykelinin karnını yontmaya razı olacaksın, yahut da büsbütün işsiz kalacaksın.!

Ahlâk üzerinde düşünürken, ilk çağların sadeliğini hasretle anmamak mümkün değildir. O devir, yalnız tabiatın eliyle süslenmiş güzel bir kıyıdır: her an biraz daha uzaklaştığımız bu kıyıya dönüp dönüp yeisle bakarız. Her işlerini tanrıların gözü önünde yapmaktan zevk alan insanlar, o zaman kulübelerinde, tanrılarla birlikte yaşarlardı. Kötülükler başlayınca insanlar, bu rahat kaçıran seyircilerden usandılar ve onları heybetli mabetlere koyup kendilerinden uzaklaştırdılar. En sonunda tanrıları bu mabetlerden de attılar ve içlerine kendileri yerleştiler. Daha doğrusu, tanrıların mabetleri, vatandaşların evlerinden ayırdedilmez oldu. İşte o zaman ahlâk bozukluğu

---

(1) Carle ve Pierre Vanlo: on sekizinci asır Fransız ressamlarından. *S. E.*

son haddine vardı. Kötülüklerin en ileri gittiği zaman onların, büyüklerin sarayları önünde mermer sütunlar üzerine dikildiği, Korinthos başlıklarına kazıldığı zaman olmuştur.

Hayatta rahatlıklar arttıkça, sanatlar ilerledikçe, lüks her tarafa yayıldıkça mertlik bozuluyor; askerlik değerleri kayboluyor: bu da yine, kapanık odalarda türeyen ilimlerin ve sanatların işidir. Got'lar Yunanistanı yağma ettikleri sırada bütün kütüphanelerin yangından kurtulmasına, içlerinden birinin ortaya attığı şu fikir sebep oldu: "Düşmanlarımızı askerlikten uzaklaştırmaya birebir olan bu eşyayı kendilerine bırakalım; oturdukları yerde kalıp onlarla boşuboşuna oyalansınlar."

Sekizinci Charles, Toskana'yı ve Napoli'yi, hemen hiç kılıcına el sürmeden zaptetti; yanındakiler bu umulmadık başarıyı İtalya prenslerinin ve asillerinin gürbüz ve savaşçı olmaya çalışacak yerde, ince fikirler ve bilgilerle vakit geçirdiklerine hamlettiler. Bu iki fıkrayı anlatan sağduyulu insan(1) diyor ki: "Gerçekten, bütün bu misaller bize şunu öğretiyor: savaşa hazırlıyan düzende ve ona benzer daha başka düzenlerde, ilimlerle uğraşmak yüreklere dirilik ve sağlık vermekten çok, onları yumuşatıp kadınlaştırmaya yarıyor."

Romalı'lar, tabloları, gravürleri, süslü vazoları anlamakta, güzel sanatları yaymakta ileri gittikçe

---

(1) Montaigne. *S. E.*

askerlik değerlerinin söndüğünü gizlememişlerdir. Sanki Tanrı bu memleketin her zaman başka milletlere ibret olmasını istemiş gibi, birkaç asır önce İtalya'nın yeniden kazanmaya başladığı savaşçılık şöhreti, Medicis'lerin yükselmesi ve ilimlerle sanatların gelişmesiyle bir defa ve daha belki de artık dirilmemek üzere tarihe karışmıştır.

Eski Yunan cumhuriyetleri, kurumların çoğunda görülen parlak hikmete uyarak vatandaşşları evlerine kapayıp uyuşturan, bedeni çökertip az zamanda ruhun kudrenini de körleten hareketsiz zanaatları yasak etmişlerdi. Gerçekten, en küçük bir ihtiyaç karşısında bunalan, en hafif bir zahmetten kaçan insanların açlık, susuzluk, yorgunluk, tehlike ve ölüm karşısında ne hale geleceklerini düşünün! Bir asker, hiç alışık olmadığı bunaltıcı işlere hangi yürekle katlanabilir? Ata binmeye bile gücü yetmiyen subayların emri altında askerler hangi gayretle durmadan yürüyebilirler? Bana itiraz edip zamanımızda fennî bir şekilde düzene sokulmuş modern savaşçılardan bahsetmeye kalkışmasınlar. Onların bir savaş günü gösterdikleri yararlığı över dururlar; ama insan gücünü aşan işlere, büyük sıcaklara, soğuklara, kötü havalara nasıl katlandıklarından bahseden yoktur. Biraz güneş, biraz kar, ufak tefek bazı şeylerden mahrumluk, bizim bu ordularımızın en iyisini birkaç gün içinde darmadağın edebilir. Siz, cesur askerler! işitmeye hiç de alışık olmadığınız hakikati bir defa olsun işitmeye katlanın. Cesursunuz, biliyorum; An-

nibal sizinle Canne'da yahut Trasymene'de muzaffer olurdu; sizinle Caesar, Rubicon'u geçip memleketini hükmü altına sokabilirdi; ama sizinle ne Annibal Alp dağlarını aşabilir, ne de Caesar sizin atalarınızı yenebilirdi.

Savaşı kazandıran yalnız çarpışmalar değildir ve kumandanlar için, çarpışmalarda kazanmaktan daha üstün bir sanat vardır. Bir insanın hiç korkmadan ateşe atılması, çok fena bir subay olmasına mâni değildir. Neferin bile, o kadar cesur olacağına, biraz daha kuvvetli biraz daha dayanıklı olması belki daha iyidir: cesurluk onu ölümden korumaz ki. Devlet için, ordularının hastalıktan soğuktan yok olmasiyle düşmanın kılıcından geçmesi arasında ne fark vardır!

İlimler ve sanatlar askerlik değerleri kadar ahlâk değerleri için de zararlıdır. Hayatımızın daha ilk senelerinden kafalarımıza yerleşen mânasız bir terbiye, düşüncemizi kötü bir yola sokuyor. Her tarafta açılmış büyük kurumlarda, birçok masraflarla yetiştirilen gençlere, asıl ödevlerinden başka, öğretilmiyen şey yoktur. Çocuklarımız kendi dillerini bilmezler, ama hiçbir yerde konuşulmıyan başka diller öğrenirler; mânalarını zor anladıkları mısralar düzerler; doğruyu yanlıştan ayırdetmesini bilmezler, ama onları, aldatıcı fikir oyunlariyle kimsenin anlıyamıyacağı bir hale sokmak sanatını edinirler; mertlik, haksever-lik, fedakârlık, insanlık, yiğitlik kelimelerinin ne olduğunu bilmezler; güzel vatan sözü kulaklarına hiç çalınmaz; Allah'ın adını işitirler, ama ondan çekinmez, sadece korkarlar.

Bir bilge(1) der ki: "Ben talebemin, vaktini top oynamakla geçirmesine razıyım; hiç olmazsa vücudu gürbüzleşir. Biliyorum, çocuğu bir şeyle uğraştırmak lâzımdır ve boş oturmak çocuklar için en büyük tehlikedir. Oyleyse ne öğrensinler, diyeceksiniz; bu da sorulur mu? adam olunca ne yapacaklarsa onu öğrensinler; unutacakları şeyi değil(2)."

---

(1) Montaigne. *S. E.*

(2) En büyük kırallarının anlattığına göre, Isparta'lılar böyle bir terbiye görürlerdi. Montaigne diyor ki "Lykurgos'un kurduğu eşsiz ve korkunç derecede mükemmel düzende çocukların yetiştirilmesine büyük bir itina gösterildiği halde, hem de Yunanistan gibi bir yerde, ilimlere pek az yer verilmesi, üstünde çok düşünmeye değer bir noktadır. Isparta'nın mert gençliği sanki faziletten başka hiçbir boyunduruk altına girmek istemiyormuş gibi, ona bizim ilim öğretmenleri değil, yalnız cesaret, temkin ve adalet öğretmenleri aranıyordu."

Aynı muharrir, bakın, eski İranlı'lardan nasıl bansediyor: "Eflâtun'un anlattığına göre İran şahlarının büyük oğulları şöyle terbiye edilirmiş: çocuk doğunca kadınlara değil, değerleriyle Şahın yanında en yüksek mevkilere çıkmış hadım ağalarına verilirmiş. Bunlar çocuğun güzel ve gürbüz bir vücudu olmasına çalışır, daha yedi yaşında ona ata binmeyi ve ava gitmeyi öğretirlermiş. Çocuk on dört yaşına girince onu dört kişinin eline verirlermiş: bunlardan birincisi milletinin en akıllı, ikincisi en doğru, üçüncüsü en sabırlı, dördüncüsü en cesur adamı olurmuş. Birincisi ona dini, ikincisi doğru olmayı, üçüncüsü hırsalrını yenmeyi, dördüncüsü hiçbir şeyden korkmamayı öğretirmiş." Yani hepsi onun iyi bir insan olmasına çalışır, hiçbiri âlim olmasına çalışmazmış.

"Ksenophon'da Astyages Keyhusrev'e, son dersinde neler öğrettiğini sorar; o da şunları şöyler: "Okulumuzda uzun boylu bir çocuğun küçük bir başlığı, kısa boylu bir çocuğun da

Bahçelerimiz heykellerle, galerilerimiz tablolarla doludur. Halka beğendirilmek istenen bu sanat şaheserlerinde neler tasvir ediliyor, dersiniz? Vatanı koruyanlar mı? Yahut vatanı değerleriyle zenginleştirmiş insanlar mı? Hayır. Bu eserlerde, insan aklının ve duygularının düştüğü bütün sapkınlıklar tasvir edilmiştir. Yunan mitolojisinden özene bezene çıkarılmış olan bu tasvirler çocuklarımıza genç yaşlarında merakla seyrettirilir. Bundan maksat, okumayı bile öğrenmezden önce gözlerinin önüne ahlâksızlık örnekleri koymak olsa gerektir.

Bütün bu kötülükler, ilim ve sanat değerlerinin yükselmesi ve ahlâk değerlerinin alçalmasiyle insanlar arasına giren müsavatsızlık belâsından değil de neden doğmuştur? İşte bütün tahsilimizin en açık tesiri ve en tehlikeli neticesi bu müsavatsızlıktır. Artık bir insanın namuslu olup olmadığına değil, bir

---

büyük bir başlığı vardı. Uzun boylusu ötekinin başlığını çekip aldı ve ona kendi başlığını verdi. Öğretmen bu meselede beni hakem yaptı: ben de bu değişmeyi yerinde buldum; çünkü başlıklar ikisine de böyle daha iyi yakışıyor. Bunun üzerine öğretmen bana hata ettiğimi anlattı: ben yalnız yakışıklığa bakmıştım; oysaki, önce adaleti düşünmek lâzımdı: adaletse kimsenin malının zorla alınmamasını emrediyordu". Uzun boylu çocuk kırbaçlanarak cezasını çekmiş;tıpkı bizim köyde, Yunanca filân fiilin filân zamanının filân şahsını bilmiyen çocuğun kırbaçlandığı gibi!

"Bizim hoca ağziyle kuş tutsa beni kendi okulunun bu okuldan daha iyi olduğuna inandıramaz." (Montaigne: Essais: Liv. I. chap. XXX).

sanata kabiliyeti olup olmadığına bakılıyor; bir kitabın faydalı olması değil, iyi yazılmış olması isteniyor. Parlak zekâ insanı bütün nimetlere kavuşturuyor; fazilet ise hiçbir şeref getirmiyor. Güzel nutuklara yüzlerce mükâfat veriliyor; güzel hareketlere ise hiçbir şey verildiği yoktur. Ama söyleyin, bu akademenin birincilik vereceği nutukların en iyisiniin kazanacağı şeref, bu mükâfatı ortaya koymuş olmanın şerefiyle mukayese edilebilir mi?

Hakîm adam talihin ardından koşmaz; ama şan ve şerefe karşı duygusuz da değildir. Bunların pek haksızca dağıtıldığını görünce faziletli insanın gayreti gevşer, sefalet içinde unutularak söner gider. Halbuki bu insanın ruhundaki kudret biraz olsun şeref kazanma arzusu ile harekete gelip cemiyete faydalı olabilirdi. İşte cazip kabiliyetleri faydalı kabiliyetlerden üstün tutmanın eninde sonunda her yerde vereceği netice budur; ilimlerin ve sanatların yeniden kurulduğu zamandan beri geçirdiğimiz tecrübeler bunu açıkça göstermiştir. Fizikçilerimiz, hendesecilerimiz, kimyacılarımız, astromlarımız, şairlerimiz, musikişinaslarımız, ressamlarımız var; ama değerli vatandaşlarımız yok; yahut varsa bile onlar da hor görülmekte, ıssız köylerimizde yoksul ve perişan, sürünmektedirler.

İşte, bize ekmek, çocuklarımıza süt veren insanların düştükleri hal ve bizden gördükleri itibar da budur.

Bütün bunlara rağmen itiraf ederim ki, kötülük henüz olabileceği kadar büyük değildir. Tanrının

hikmeti, birçok zararlı otların yanında faydalı otlar da yaratmakla, birçok zehirli hayvanların bünyesine, onların açacakları yaranın merhemini de koymakla, kendisinin yeryüzünde nazırları demek olan büyükle-re bu tedbirini taklidetmeyi öğretmiştir. Ondan aldığı dersledir ki, şan ve şöhreti asırdan asıra artacak olan o büyük hükümdar(1), yüzlerce kötülüğün kaynağı olan ilim ve sanatların içinden bu ünlü Akademileri çıkardı. Hem insan bilgilerinin tehlikeli kaynaklarını hem de ahlâkın mukaddes hazinesini korumaya memur olan bu cemiyetler, onların en temiz taraflariy-le yaşatmaya dikkat eder ve üyelerini en temiz insanlar arasından seçerler.

Ünlü kıralın büyük vârisinin(2) kuvvetlendirdiği ve bütün Avrupa kırallarının taklidettiği bu hikmetli kurumlar hiç olmazsa, fikir adamlarının daha fazla bozulmasını önliyeceklerdir. Akademilere girmek şerefini kazanmak istiyenler kendilerini düzeltmeye, lekesiz bir ahlâk ve faydalı eserlerle bu şerefe lâyık olmaya çalışacaklardır. Edebi kıymeti mükâfatlandır-mak için açtıkları müsabakalarda, yurttaşların kalple-rinde fazilet sevgisini uyandıracak konuları seçmesini bilen Akademiler bu sevginin kendilerinde yaşadığını gösterecekler ve insanlara yalnız güzel bilgiler değil, faydalı öğütler de veren bilginleri bir arada görmek, milletler için nadir ve doyulmaz bir zevk olacaktır.

---

(1) XIII Louis. *S. E.*
(2) XIV Louis. *S. E.*

Görülüyor ki bana, Akademilerle itiraz edilemez: onların varlığı benim için yeni bir delildir. Bu kadar tedbir alınması tedbire lüzum olduğunu gösteriyor; dert olmıyan yerde deva aranmaz. Kaldı ki bulunan devalar da kifayetsizlikleri yüzünden henüz basit birer ilâç mahiyeti taşımaktadır. Bilginleri korumak için açılan bunca kurumlar, ilimlerin değerini daha fazla arttırarak zihinleri büsbütün kültüre götürebilir. İnsan, alınan tedbirlere bakınca, memlekette, çiftçilerin pek fazla, filozofların pek az olmasından korkulduğunu sanır. Burada ziraatle felsefeyi mukayese etmek istemiyorum: buna kimse tahammül etmez. Yalnız şunu soracağım: felsefe nedir? En tanınmış filozofların kitaplarında bulduğumuz nedir? Bu hikmet âşıklarının bize verdikleri dersler nelerdir? Onları dinlerken insan kendini bir pazar yerinde avaz avaz müşteri çağıran bir sürü madrabaz arasında sanır; her biri: Bana gelin, bana gelen aldanmaz, diye bağırır durur. Kimi cisimlerin mevcut olmadığını, her şeyin tasavvurda yaşadığını iddia eder; kimi maddeden gayrı varlık olmadığını ileri sürer ve Allah dünyanın kendisidir, der; birisi ispata kalkar ki dünyada iyilik kötülük yoktur, hayır ve şer birer kuruntudan ibarettir; öteki der ki, insanlar birer canavardır, biribirlerini parçalayıp yemeleri cürüm sayılmaz(1). Ey büyük filozoflar, bu faydalı dersleri yalnız kendi dostlarınıza,kendi çocuklarınıza verseniz

(1) Burada Berkeley, Gassendi, Spinoza Hobbes gibi filozoflar düşünülmüştür. *S. E.*

ne olur! Hem siz fikirlerinizin meyvasını daha çabuk elde edersiniz, hem de bizim çocuklarımız sizin mezhebinize girmek tehlikesinden kurtulmuş olurlar.

İşte hayatlarında herkesten itibar gören, öldükten sonra da ölmezliğe kavuşan büyük adamlar! İşte onlardan aldığımız ve nesilden nesile naklettiğimiz hikmet dolu fikirler! İnsan aklının bütün sapkınlıklarına düşmüş olan Yunanlılardan kalan eserler, hıristiyanlıkta matbaanın çıkardığı utanılacak eserlerin yanında hiç kalır. O zaman henüz, insan kafasının bütün saçmalarını ebedileştirme sanatı icadedilmemişti; ama matbaa harfleri sayesinde artık Hobbes'ların, Spinoza'ların tehlikeli hulyaları daima ortada kalacaktır(1). Ey ünlü eserler, kırlarda yaşıyan cahil

---

(1) Matbaanın Avrupa'da doğurduğu müthiş karışıklığa bakılacak olursa ve her gün artan kötülüklerin gelecekte nereye varacağı düşünülürse kolayca tahmin edilebilir ki, hükümdarlar bu korkunç sanatı memleketlerine sokmakta gösterdikleri gayreti onu dışarı atmakta da göstereceklerdir. Sultan Ahmet, sözde izan sahibi birkaç kişinin ısrarlarına dayanamıyarak İstanbul'da bir matbaa kurulmasına razı olmuştu: fakat yazılar basılmıya başlar başlamaz bu matbaayı yıkmaya ve aletlerini bir kuyuya atmaya mecbur oldular. Bir rivayete göre Halife Ömer İskenderiye kütüphanesinin ne yapılacağını soranlara şöyle cevap vermiş: "Bu kütüphanedeki kitaplarda Kuran'a aykırı şeyler varsa kötü kitaplardır; yakılmaları icabeder. Onlar da Kuran'ın söylediklerini söylüyorlarsa yine yakılsınlar; çünkü Kuran varken onlara lüzum yoktur". Bilginlerimiz bu düşünceyi mantıksızlığın son haddi diye gösterirler. Halbuki Ömerin yerine büyük Greguvar'ı, Kuran'ın yerine de İncili koyun: kütüphane yine yakılabilirdi ve bu belki de ünlü papa'nın hayatında yaptığı en iyi iş olurdu.

atalarımızın düşünemiyeceği yüksek kitaplar, haydi siz de, asrımızın bozulmuş ahlâkını aksettiren daha tehlikeli birçok eserlerle birlikte torunlarımıza gidin; gelecek asırlara ilim ve sanatların terakkisinden bizim neler kazandığımızı sadakatle anlatın! Sizi okurlarsa, bugün bizi düşündüren bu mesele üzerinde hiç de tereddüde düşmiyecekler ve bizden daha akılsız değillerse, ellerini göke kaldırıp acı bir yeis içinde şöyle diyeceklerdir: "Ey ruhlarımızı elinde tutan ulu Tanrı, sen bizi babalarımızın bilgilerinden ve uğursuz sanatlarından kurtar; bize cehaletimizi, saflığımızı, fakirliğimizi iade et; bizi mesut edebilecek olan, senin de en değerli saydığın bu nimetlerdir".

İlimler ve sanatlardaki ilerleme gerçek saadetimize bir şey katmamış, ahlâkımızı bozmuş, bu yüzden zevkimizi de berbat etmiş olduğuna göre, kendi yollarında ileri bile gitmemiş olan sayısız muharrir taslaklarına ne diyeceğiz? onlar ki, ilim ve sanatların mâbedine herkesi yaklaştırmıyan engelleri, bilgilere varmak istiyenleri imtihan için tabiatın çıkardığı zorlukları ortadan kaldırmışlar; çalma çırpma eserleriyle ilimlerin kapılarını saygısızca kırmışlar; lâyık olmadıkları bir mâbedi bayağı bir kalabalıkla doldurmuşlardır. Halbuki, edebiyatta ileri gidemiyecek olanların daha başlangıçta geri dönmeleri ve cemiyete faydası olacak işlere atılmaları gerekirdi. Bütün hayatında kötü bir nazımcı, sönük bir hendeseci kalacak bir adam, belki büyük bir kumaş fabrikacısı olabilirdi. Tabiatın, çırak yetiştirmek için

yarattığı insanların ustaya ihtiyaçları olmamıştır. Verulam'lara(1), Descartes'lara, Newton'lara, insanların bu ünlü rehberlerine kimse rehberlik etmemiştir. Hangi rehber onları dehalarının götürdüğü yere götürebilirdi? Küçük hocalar, onların düşüncesini kendi dar kafalarının çemberine sokup daraltmaktan başka bir şey yapamazlardı. Onlar çalışmayı ilk rasladıkları zorluklardan öğrenmişler ve aştıkları büyük mesafeleri bu zorlukları yene yene aşmışlardır. İlim ve sanatlarla uğraşmalarına izin verilecek kimseler, kendilerinde büyük üstadların izlerinde yürümek ve onlardan ileri gitmek kudretini bulan sayılı insanlar olmalıdır. İnsan zekâsının anıtlarını dikmek yalnız bu birkaç kişinin hakkıdır; ama bu insanların dehalariyle her şeyi aşmaları isteniyorsa, ümitlerini aşan hiçbir şeyin de bulunmaması lâzımdır; onlar yalnız böyle bir teşvika muhtaçtırlar. Ruh hiç farkında olmadan meşgul olduğu işlerin seviyesine alçalır veya yükselir: büyük adamları yaratan büyük fırsatlardır. Hatiplerin en büyüğü(2) Roma'da konsül, filozofların belki en büyüğü(3) İngiltere'de şansölye olmuştur. Bunlardan birine herhangi bir Üniversitede bir kürsü, ötekine Akademilerin birinde ufak bir ücret verilmiş olsaydı eserleri, bulunacakları halden hiç zarar görmez miydi sanmıyorsunuz? Krallar meclislerine, fikirlerinden istifade edecekleri en değerli insanları almaya tenezzül etsinler; büyüklerin guru-

---

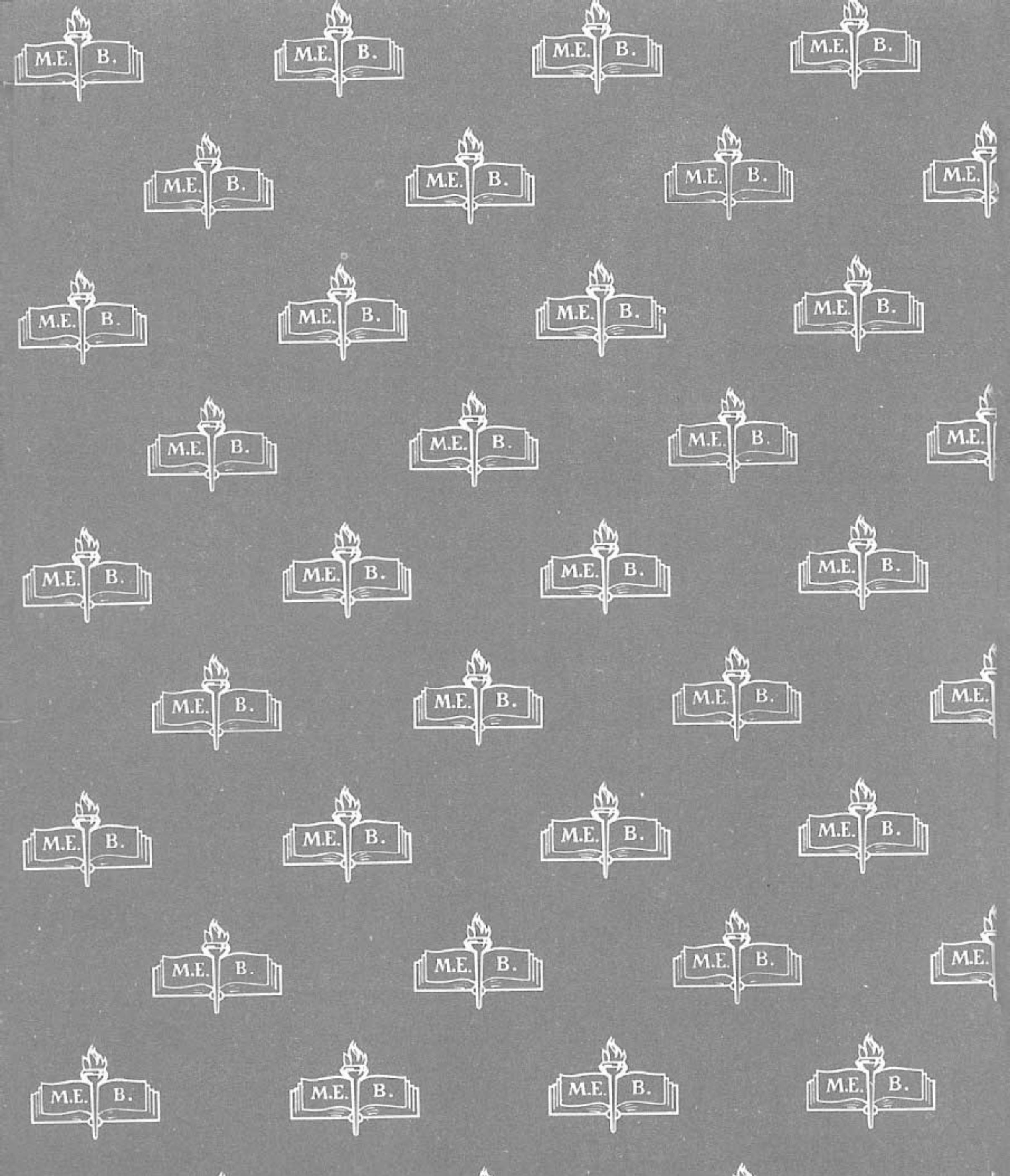
(1, 3) Bacon. *S. E.*
(2) Cicero. *S. E.*

rundan doğmuş olan bir hurafeye uyarak "halkı idare etmek, onu tenvir etmekten zordur" demesinler: insanları iyiliğe kendi istekleriyle götürmek zorla götürmekten nasıl daha kolay olabilir? Krallar gerçek bilginlere saraylarında şerefli mevkiler versinler; insanlara hikmeti öğretecek olan bu bilginler halkın saadeti için çalışmakla lâyık oldukları en güzel mükâfatı görmüş olsunlar: işte o zaman faziletin, ilmin ve iktidarın asil bir yarışma hırsı ile gayrete gelerek, insanları mesut etmek gayesiyle birleşip anlaşarak neler yapabileceklerini görürüz. Ama iktidar bir tarafta, bilgi ve hikmet bir tarafta kaldıkça, bilginler nadiren büyük şeyler düşünecekler; krallar nadiren büyük işler başaracaklar ve halk sefil, ahlâksız ve bedbaht bir halde yaşayıp gidecektir.

Bizim gibi, Tanrının yüksek kabiliyetler vermediği, büyük şereflere ulaşmak için yaratmadığı basit insanlara gelince, bizler meçhul köşelerimizde kalalım. Ulaşamıyacak olduğumuz ve dünyanın bugünkü halinde zahmetine de değmiyecek bir şöhretin peşinde koşmıyalım. Kendi içimizde bulabileceğimiz saadeti, başkalarının bizi beğenmesinde aramak neye yarar. İnsanlara vazifelerini öğretmek işini başkalarına bırakalım ve kendi vazifemizi iyi bilip yapmaya çalışalım; bizim daha fazlasını düşünmemize lüzum yoktur.

Ey fazilet, basit ruhların yüksek bilgisi, sana ulaşmak için bu kadar zahmete ve külfete lüzum mu var? Senin ilkelerin bütün kalplerde yazılı değil mi?

Kanunlarını öğrenmek için herkesin kendi içine bakması, ihtirasların sustuğu bir anda vicdanını dinlemesi yetişmiyor mu? Gerçek felsefe işte budur; biz onunla yetinmesini bilelim; edebiyat aleminde ölmezlik kazanan ünlü insanların şan ve şöhretini kıskanmadan kendimizi onlardan ayıralım; aramızdaki fark, eskiden iki büyük milleti biribirinden ayıran şerefli fark olsun: onların da biri iyi söz söylemesini, öteki iyi iş görmesini biliyordu.

M.E.
B.

Batı Klasikleri

50

No. 8703

TOPTAN SATIŞ
İstanbul Devlet Kitapları Müdürlüğü
Ankara, İzmir, Adana, Samsun, Elazığ ve Erzurum
Bölge Şeflikleri

PERAKENDE SATIŞ
Millî Eğitim Yayınevleri
ve Bakanlık Yayınları satıcısı kitapçılar

% 5 KDV DAHİL FİYATI : 800 LİRA
(762 Lira+38 Lira)